

М.Г. Шленьова
(Харків)

УДК 811.161.2 УДК 81.0

МОВНИЙ ОБРАЗ СЕЛА В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА

Поезія найсхіднішого поета України – В. Голобородька – на сучасному етапі розвитку наукової думки привертає увагу дослідників у галузях мовознавства, літературознавства, філософії та історії рідного краю. Мовна картина світу В. Голобородька репрезентує хід його думки в різних напрямках смислового й емоційного охоплення предметних реалій. Поетичний образ формується крізь когнітивно-комунікативні механізми, що супроводжують процес визначення та закріплення у ментальному лексиконі позначеного слова.

Когнітивні механізми вербалізації лексем село та хата в поетичному дискурсі різних українських письменників досліджували Л.А. Лисиченко [3], К.Ю. Голобородько, О. Кузьменко, Т. Скорбач, О.О. Маленко, К. Головенко, О. Конік та інші вчені. Наше дослідження, присвячене мовному аналізу просторового образу села в поезії В. Голобородька, є актуальним в контексті вивчення мовної картини світу письменника.

Мета нашої розвідки – описати основні когнітивно-комунікативні механізми формування мовного образу села в поезії В. Голобородька, що передбачає вирішення таких основних завдань: 1) проаналізувати формування словесного образу села на трьох рівнях: ментальному, мовному, прагматичному; 2) описати мовні механізми репрезентації образу села у ліриці В. Голобородька; 3) з'ясувати особливості художнього образу села на власне мовному рівні.

Невід'ємним елементом українського простору в поезії Голобородька постає художній образ села. Просторовий елемент поступово перетворюється в універсальний локус, який тісно пов'язаний з біографією автора – тут він народився, провів дитинство і юність, та навіть у пізніші роки завжди повертався сюди за спокоєм та натхненням. Його родичі працювали у колгоспах та радгоспах, він сам деякий час був електриком у рідному селі, а його дружина працювала сільською бібліотекаркою. Тому, у когнітивно-філософському аспекті світосприйняття автора, село – це інтимно-національна ментальна категорія, яка зображується на мовно-стилістичному та художньо-образному рівнях поетичної мови.

Мововираження села в творчості автора постає цілісним макросвітом, первісна сила якого зосереджена на особистості.

Семантичне значення слова село репрезентовано у ланцюжку послідовних отожднень: «мир – село», де номінатив мир – це сприйняття образу села як центру універсума, та «село – житній колос», де останній символізує сільськогосподарську працю. В свою чергу, дієслово росте – вказує на динаміку розвитку просторового елементу. «Мир – це село, що росте житнім колосом // на долонях сільських механізаторів... [1, с. 568]».

Емоційне ставлення автора до села демонструють протиставні моделі «чуже – рідне», «моє, наше – їхнє», «українське – незнайоме». Епітет чуже характеризує село як локус, населений сторонніми людьми, в якому відбуваються нечасті зустрічі зі знайомими; епітет рідне вказує на приналежність означеної місцевості до долі ліричного героя. «Чуже село – символ за ознакою: // бути місцем, ніби й населеним людьми, // але чужими... // бути місцем, де я зрідка буваю // у різних справах... // Чуже село // є тепер місцем, // де ми зустрічаємося [1, с. 966]»; «... прийде якось у те село подорожній, // чи то розшукуючи когось із рідні, // чи то щоб дізнатися, чи ще далеко до його рідного села, // та не знайде, в кого спитати... [1, с. 773]»; «... збираються для поминального обіду – // по комусь невідомому, померлому десь далеко // від рідного села... [1, с. 819]».

Репрезентація моделі «моє, наше – їхнє» здійснюється завдяки епітетам, вираженим означеними присвійними займенниками. Мовна диференціація протиставних образів різниться емоційно-конотативними відтінками значення: моє, наше – рідне, близьке; їхнє – чуже, далеке. «... усе виглядаю у лікарняне вікно у той бік, // де лишилося моє село, але я його не бачу... [1, с. 941]»; «... села наші на далекій відстані, // автобусного сполучення між ними не існує... [1, с. 715]»; «... разом із іншими дітьми їхнього села // справляють у колгоспних яслах поминки... [1, с. 819]».

Паралель «українське – незнайоме» реалізується в національно-патріотичному контексті, який тісно переплітається з особистісно-інтимними почуттями письменника. Описуючи село епітетом українське, автор має на увазі етнічний архетип, втрачений сучасним поколінням доби урбанізації. Подібні почуття є імпліцитним підґрунтям до мовного змалювання села епітетом незнайоме – у значенні втрачене, забуте. «У цім краю, де ми випали жити – // по українських селах – // насіниною бузини у кривому місиві соку ягоди – // ми вже не бачимо одне одного... [1, с. 715]»; «... тому й тримаєш на розкритій долоні, // далеко зайшовши від того незнайомого тобі села // лише одну намистину... [1, с. 791]».

Портретування села представлено епітетами, які передають його неповторно-притаманну атмосферу: вечірне (на позначення

часу доби) та золоте (візуальна характеристика). «Будемо йти вечірнім селом, // будуть дерева тихі-претихі, // буде місяць круглий-прекруглий [1, с. 103]»; «...на кіноекрані кіно старе крутить // про облогу золотого села хмарами... [1, с. 585]».

Митець не може уявити собі мовчазне село, тому й розглядає його у протиставній паралелі «село без пісні – летовище без вогнів», де пісня є втіленням вогника, який допомагає розшукати шлях до домівки рідного села, так само, як і посадити літак на посадкову смугу. «...ніхто нас не розшукає у цьому світі: // село без пісень – // летовище без посадочних вогнів... [1, с. 674]».

Індивідуально-авторські спогади про село та метаморфози, які відбулися в ньому за роки життя, розкриваються за допомогою дієслівних метафор: село змінює обличчя, робить пластичну операцію; село розрослося, стало нижчим, поховало біле полотно стін, які демонструють динаміку змін. Письменник порівнює село зі старіючою кіноакторкою, посилюючи цей образ анатомічним елементом – обличчям, на тлі якого саме відбуваються усі перетворення: обличчя села у минулому автор зображує контекстуальними епітетами чорне, без білої хустини вирубаних вишневих садків, правдиве обличчя, з ласкавим поглядом матері, з привітною усмішкою батька, з веселим співом сестри; обличчя сучасного села репрезентується метафорами розрослося ушир, стало нижчим на дзвіницю, поховало біле полотно стін. Незмінним під впливом часу залишилось лише ім'я села. Подібна інтерпретація дозволяє зробити висновок, що, на думку автора, зміни, які відбулися, мають негативну конотацію, тому що село, врешті решт, втратило свою душу – своє обличчя, – та перетворилось на щось потворне та гідне лише забуття. «Село змінює своє обличчя – // робить пластичну операцію, // ніби старіюча кіноакторка... // Пам'ятаєш, яким чорним було село // без білої хустини вирубаних вишневих садків... // із замерзлим на лиці села ласкавим поглядом матері, // привітною усмішкою батька, // веселим співом сестри... // та люди брали із поля, із лісу, із води // рисочки образу села // і повертали йому правдиве обличчя... // А тепер село розрослося ушир – // стало нижчим на зруйновану – через непотрібність – дзвіницю, // поховало біле полотно стін // аж на дно скрині забуття – // лишилося незмінним тільки ім'я... [1, с. 675]».

Для розуміння та усвідомлення мовного образу села, автор водить образ хати, який є невід'ємною частиною позначеного локусу. Мовно-семантичне усвідомлення слова хата в поезії В.Голобородька є сакральним образом всесвіту, батьківщини та родини; вона уявляється в первинному вигляді та має міцний зв'язок з попередніми поколіннями. Символіка хати

має полісемантичну природу, яка в конкретному вираженні позначає локус життя простого українця крізь призму емоційно-інтелектуального досвіду.

Естетика хати у поетичній площині автора має чіткі ознаки матриархальності, яка реалізується у хронотопічному плані крізь триєдину паралель «дівчина – мати – літня жінка».

Мовна інтерпретація хати, за структурними елементами та їх функціями (золота солом'яна хустка – дах, ясні очі – вікна, білесеньке обличчя – стіни, зелена вишнева спідниця – садок), уподібнюється з людиною та її одягом, набуваючи у свідомості реципієнта антропоморфних рис. Персоніфікація доповнюється використанням дієслів руху сходить, крокує та складних дієслівних епітетів пов'язана золотом солом'яною хусткою, одягнена у зелену вишневу спідницю, що вказує на фемінізацію означеного просторового локусу в якості молодої дівчини, яка полюбляє чепуритись. «...і наша хата сходить з підмурівка: // пов'язана золотом солом'яною хусткою, // з ясними очима // на білесенькому обличчі, // одягнена у зелену вишневу спідницю – // крокує дорогою у сонце... [1, с. 28]».

Хата, як особлива просторова структура мовного світу В.Голобородька, в прямому та конотативному значеннях, набуває якостей жінки-матері – хранительки домівки, традицій та досвіду. Експлікація означеного фемінізованого образу втілюється в епітетах матеріна (безпосередній зв'язок з образом жінки), наша, рідна (опосередкований аспект приналежності родині та матері). «...час нам дороги рослинам повертати // розсипати сльози до матеріної хати // і пам'ять міряти розгорненою хусточкою... [1, с. 663]»; «...Прошу, зніми колесо від воза зі стріхи нашої хати! // Але де тепер колесо зняти, // уже хтозна-відколи на тому колесі! [1, с. 850]»; «...у який бік не пішов би від рідної хати, // всюди натрапиш на річку... [1, с. 678]»; «...інші хати – усе село – // не схожі між собою // і на нашу хату не схожі... [1, с. 28]».

Інтимно-емоційна картина спогадів автора, домінуючим елементом якої є хата, характеризується переживаннями та турботливим ставленням до означеної споруди, як до літньої жінки, з відтінком болю та жалю за її самотність. Цей фемінізований образ ілюструється епітетами нетоплена (та, що втратила тепло життя), покинута (забута рідними людьми), низенька, низька (ознака зовнішності літньої людини), стара (вікова характеристика). «Пізними осінніми вечорами, // у нетопленій хаті, // довго влягаєш у ліжку – не можеш заснути... [1, с. 663]»; «...У цю хату не приходять м'ята – // ця хата давно покинутою стала... [1, с. 66]»; «...Я хоч і живу у низенькій хаті – // притисненій небом // і вічністю до землі... [1, с. 762]»; «...».

починаю читати за поточним шашелем столом, // у низькій хаті під приплюснутим // хмарою дахом... [1, с. 519]»; «ходимо між вітряків // де давно уже не мелють / між старих хат, // де ніхто не живе... [1, с. 673]».

Художньо-поетичне осмислення слова хата супроводжується дієсловами акустичної природи озивалась, сміється, каже, має голос, співала, ототожнюючи тим самим споруду з живою істотою; голос хати є своєрідним інструментом комунікації з навколишнім світом. «...Зрідка ніч зі стогом зітхала глухими вибухами і // тоді хата озивалась тонким жебонінням шибок // зрідка ніч зі стогоном зітхала глухими вибухами і // тоді хата озивалась дзенькотом посуду в миснику // скинула мати й кинулася в сину [1, с. 912]»; «Хата сміється до сонця / білими зубами бурульок, // каже: ось-ось поїм я сніг, // а сніг утікає водою [1, с. 671]»; «...Зрозуміли люди: хата має людський голос, // то хата людським голосом співала... [1, с. 83]».

Художньо-поетичне бачення письменника створює образ хати з точки зору сприйняття ароматів, якими вона пропахла: м'ята (оберіг від нечистої сили), чебрець (лікувальна трава) та чорноклен (схованка для душ померлих родичів) – традиційні трави, які можна знайти в кожній селянській оселі. «...то побачив би, як розходяться люди у святковому одязі // по хатах, пропахлих м'ятою, чебрецем та чорнокленом, // щоб більше вже не виходити... [1, с. 791]».

Зображення хати в ілюмінативному аспекті репрезентується дієсловами світилася, освітлювала що на імпліцитному рівні позначає освітлення простору навколо хати безпосередньо крізь вікна. «...Хата.../це вчора вона світилася, / освітлювала дорогу до себе... [1, с. 83]». Опозиція за відтінком кольору фокусується на антиномії «світла – темна» на позначення хати, вікна якої не випромінюють світла. «Пригадай, брате, як ти вчиш вірша / у темній хаті перед розчищеною грубкою [1, с. 722]».

Аспект кольорової репрезентації слова хата зосереджується навколо білої барви – символу чистоти, духовності, святості та нищівної пам'яті роду. «Щоночі мій кінь виривається із стайні // і скаче із чужини на батьківщину – // до білої хати, де ти живеш... [1, с. 826]»; «Я спалив ваші хати білі». А вони йому // хліба окрась: // «Не ти спалив наші хати білі, то хтось другий»... [1, с. 145]»; «...розквітлі вишні при хаті // знову повернули стінам білину, // біліє хата, як і в попередні роки... [1, с. 847]»; «...Визираю із щілини і бачу батьківську хату на поверхні – // вона зовсім біла... [1, с. 213]».

Базис просторового мислення закладається у дитинстві, тому чинне місце в поезії автора займає мововираження батьківської

хати, яке супроводжується складним епітетом наповнена теплом (у значенні щасливої родини). Теплі спогади дитинства митець втілює в порівнянні за моделлю «хата – гніздо – птах» (людина будує хату – птаха в'є гніздо) та в зіставленні із зеленим птахом (де птах – це лелека – одвічний супутник родинного затишку, який отримує зелене забарвлення внаслідок злиття з кольором навколишньої природи). «Я уплетений весь до нитки // у зелене волосся дощу, / уплетена дорога, що веде до батьківської хати // ...що видніється на горі, як зелений птах... // а хто прийде додому // у хату, наповнену теплом, як гніздо [1, с. 44]»; *Світ заселений селами, // села обсажені садками, // у садках – пташиними гніздечками – хати...* [1, с. 448]; «...Хату довелося розібрати до самого підмурівка // та перемостити на гніздо // з сухої трави, що її знайшли понідтинню... [1, с. 853]».

Хронотопічність образу батьківської хати простежується в зображенні чотирьох стін, які характеризуються епітетом білі (у значенні сакральні, святі), номінуються як причілок, затилля, глуха стіна, чолова стіна та мають імпліцитне значення чотирьох часопросторових відрізків, пов'язаних з подіями минулого та сьогодення у житті членів родини ліричного героя, а також структурно відображають модель світу (чотири стіни як сторони світу). У генералізуючому аспекті, хата набуває масштабів України, завдяки семантичній паралелі «батьківська хата – батьківщина», яку автор описує епітетом оригінальна споруда. «Батьківська хата біла, // хата о чотирьох стінах білих: // причілок викладений з кісток умерлих у голод // моїх родичів... // затилля вимуруване із воєнного заліза: потрошених танків, уламків снарядів, порожніх гільз... // глуха стіна виведена із брил уральських снігів, // холодом віє від стіни... // А чолова стіна – ніби на винос – відкрита... // Отака батьківська хата біла, // хата, де я народився. // Чому й досі музейні працівники // не зацікавилися цією оригінальною спорудою // та не перевезли її до музею просто неба! [1, с. 775]».

Часовий континуум змін порроку, в контексті оселі, підкреслює динаміку руху за допомогою дієслів іде та крокує (через літо). Локус селянської хати компаративується з черідкою гусей за наступними ознаками: кількість, спосіб руху (розташування декількох хатин одна біля одної вздовж вулиці – черідка) та колір (білі гуси – білі хати). «Хата іде, // а за нею, мов черідка гусей, // крокують дорогою через літо // інші хати... [1, с. 28]».

Індивідуально-авторське уявлення хати відтворюється у різноманітних порівняннях, які базуються на візуальних образах ментального досвіду. Порівняння хати з колосом на стеблі формується за сукупністю зіставних паралелей «хата

– колос», «дорога – стебло», які репрезентують схожість за розташуванням у просторі, а в імпліцитному сенсі представляють компаратив людини, що займається хатніми справами з людиною, що працює в полі; поєднання цих образів утворює архетип сільської праці. «...де хати обабіч дороги мов колос на стеблі // і де в кожному вікні вогонь вечірній як зерно... [1, с. 568]». Зорова характеристика хати на відстані за ознаками схожості ілюструється авторським порівнянням з грибом. «...Братикова голова під яблунею лежить, // хата – як гриб... [1, с. 511]».

Отже, поезія В. Голобородька репрезентує філігранну систему локусу у просторово-символічному значенні що зазнає значних трансформацій: репрезентується як елемент інтимно-національного простору, втілюється у паралелях на позначення приналежності, портретується з точки зору індивідуально-авторського світосприйняття та ілюструється у послідовному ланцюжку метаморфоз. Ставлення письменника до означеного локусу визначається метафоричною різнобарвністю та семантичною естетикою, тому мовний образ села займає чинне місце в просторовій організації його художнього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько В.І. Ми йдемо. Вибрані вірші / В.І. Голобородько. Вступна ст. М.М. Сулими. – К., Рівне: Планета-друк, 2005. – 1056 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – С. 82.
3. Лисиченко Л.А. Структура мовної картини світу / Л.А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 36-41.
4. Лотман Ю. Семіосфера / Юрий Лотман. – СПб.: «Искусство-СПБ», 2000. – 704 с.
5. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / Мартин Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
6. Шевченко М.В. Семантичний та текстотворчий потенціал лінгвокультури в українському поетичному мовленні: дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / М. В. Шевченко. – Київ, 2002. – 193 с.
7. Шленьова М.Г. Мовний образ міста у поезії Василя Голобородька // IV Международная научно-практическая конференция «Фундаментальные и прикладные исследования: проблемы и результаты», 8 мая, 2013. – Новосибирск, ООО «Агентство спринт», 2013. – С. 243-246.

АННОТАЦІЯ

Шленьова М.Г. Языковой образ села в поэзии Василия Голобородька.

В статье рассмотрена художественно-семантическая реализация языкового образа села в идиостиле современного поэта Донбасса Василия Голобородька. Прослеживается функционально-стилевая наполненность языковых единиц, которые являются доминантными у идиостиле писателя. Исследуются архетипные образы в поэтических текстах поэта на основе когнитивных механизмов, которые воспроизводят особенности этнического сознания и менталитета народа.

Ключевые слова: образ села, образ хаты, языковая картина мира, метафора, сравнение, эпитет, этнокультура, языковое пространство.

АНОТАЦІЯ

Шленьова М.Г. Мовний образ села в поезії Василя Голобородька.

В статті розглянуто художньо-семантичну реалізацію мовного образу села в ідіостилі сучасного поета Донбасу Василя Голобородька. Простежується функціонально-стильова завантаженість мовних одиниць, які є домінантними в ідіостилі письменника. Досліджуються архетипні образи у поетичних текстах митця на основі когнітивних механізмів, що відтворюють особливості етнічної свідомості та менталітету народу.

Ключові слова: образ села, образ хати, мовна картина світу, метафора, порівняння, епітет, етнокультура, мовний простір.

SUMMARY

Shleneva M.G. Language image of the village in Vasyle Holoborodko's poetry.

The article considers the art and semantic realization of language image of the village in the idiostyle of the modern Donbass poet Vasyle Holoborodko. The functional and style fullness of language units which are dominant at the idiostyle of the writer is traced. Archetypal images in poetic texts of the poet on the basis of cognitive mechanisms which reproduce features of ethnic consciousness and mentality of the people are investigated.

Keywords: image of the village, image of the peasant house, language picture of the world, metaphor, comparison, epithet, ethnoculture, language space.